

גילוייה מחדש של מגפת השפעת הגדולה

בסוף מלחמת העולם הראשונה ("המלחמה הגדולה", כפי שקראו לה לפני שהתחוללה מלחמת עולם שנייה), פרצה מגפה של שפעת שהתפשטה במהירות ברחבי תבל, המיתה מיליוני בני-אדם והותירה אחריה שכול נורא. גיא ביינר בוחן מדוע אסון מחריד זה נשכח כמעט כליל בעוד ההנצחה התמקדה בעיקר במלחמת העולם הראשונה. באחרונה, נוכח הבהלה מפני מגפות עולמיות חדשות, התעורר שוב העניין – בקרב הממסד הרפואי, היסטוריונים והציבור הרחב – בגורמים למגפה ההיא ובהשלכותיה. את הזיכרון הציבורי של אירועי העבר, הוא אומר, מעצבים גורמים שונים, שאינם תלויים בהכרח בעוצמתם ובממדיהם של האירועים עצמם.

ב-7 בנובמבר 2009 התקיים טקס הנצחה מיוחד במיניו במדינת ניו-ג'רזי שבארצות-הברית: בכנסיית סנט ג'יימס בעיירה וודבריידג' (Woodbridge) נערכה תפילה לרגל חנוכת אנדרטה לזכר תינוקות מהקהילה שמתו ממגפת השפעת בשנת 1918. הטקס נערך לאחר שהתגלתה במקרה בחצר הכנסייה חלקת קבורה זנוחה של תינוקות לא-מוטבילים. אירוע קטן זה אמנם לא זכה לפרסום מעבר לעיתונות הקתולית המקומית, אך יש בו משום חידוש היסטורי נוכח היעדרם של אתרי הנצחה לנפגעי מגפת השפעת הגדולה. נדמה שהוא גם משקף את גילוי העניין המחודש בפרשייה היסטורית זו בעקבות אירועים עכשוויים. מדובר אמנם בזיכרון של "השפעת הספרדית", אך ההקשר הוא החרדה מפני "השפעת המקסיקנית".

בעקבות כמה מקרים של שפעת נגיפית מזן לא-מוכר, הורו שלטונות מקסיקו לצבא ב-25 באפריל 2009 לחלק לכלל האוכלוסייה מסכות רפואיות כאמצעי הגנה. מרקעי הטלוויזיה ודפי העיתונות ברחבי העולם מלאו תמונות מבהילות ממקסיקו: משחק כדורגל באצטדיון אצטקה (Estadio Azteca) שהתקיים בפני 105,000 מקומות ריקים, או חדרי מיון שבהם חולים עם חשד לשפעת הוכנסו מיד לתנאי בידוד וטופלו בידי צוות רפואי שהיה לבוש בחליפות מגן מיוחדות. בתחילת חודש מאי דיווח ארגון הבריאות העולמי (WHO, World Health Organization) על 1,490 מקרים של שפעת נגיפית שהתגלו ברחבי העולם, ומתוכם על 30 מקרי מוות. בחודש יוני, כשמניין המקרים הגיע ל-95 אלף ומספר המתים עלה על 400, הכריז הארגון, יחד עם המרכז לבקרת מחלות ומניעתן (CDC, Center for Disease Control and Prevention), על התפרצות של מגפת שפעת עולמית. הווירוס זוהה כנגיף חדש של שפעת A מתת-זן H1N1. היות שהוא מכיל מקטעים גנטיים שמקורם בשפעת המצויה בקרב חזירים (אף שנגיף זה לא פגע בחזירים ולא הועבר באמצעות מגע עם חזירים), הוא זכה עד מהרה בכינוי הפופולרי "שפעת חזירים". העיסוק התקשורתי הנרחב בתופעה עורר עניין רב בציבור, שנחשף לתסריטי אימה של מוות המוני, וכאשר אלה לא מיהרו להתגשם נשמעו ביטויי ספקנות. בסיכום שנת 2009 הגדיר העיתון ניו-יורק טיימס (The New York Times) מונח אופנתי חדש, aporkalypse (משחק מילים באנגלית המשלב בין חזון אחרית הימים [אפוקליפסה] ובשר חזיר [pork]), כ"דאגה מיותרת מפני שפעת חזירים, לרבות מעשים מיותרים כמו הסרת [סצנות של] נשיקות לא-חיוניות מטלנובלות מקסיקניות ושחיטה המונית של חזירים במצרים". אך, כפי שחזרו והעידו מומחים, הניסיון ההיסטורי מלמד, שאין לזלזל

במגפות שפעת עולמיות, ולהמחשת הלקח הוסבה תשומת-הלב למגפה הגדולה של השנים 1918-1919.

"השפעת הספרדית"

מגפת השפעת הגדולה נודעה ברבים כ"שפעת ספרדית". ייחוס לאומי זה נקלט בשפות רבות ובהן אנגלית, גרמנית, צרפתית, איטלקית, רוסית, צ'כית, פינית, דנית ואחרות. אולם בפועל, המגפה לא פרצה בספרד וגם לא פגעה שם באוכלוסייה באופן בולט יותר מאשר במקומות אחרים. הכינוי המטעה נבע כנראה מן העובדה שלא הייתה צנזורה צבאית בספרד – מדינה שהייתה ניטרלית במלחמת העולם הראשונה ולא מנעה את פרסומן של ידיעות על גילוי המגפה, להבדיל מהמדינות הלוחמות שחששו מפגיעה במורל בחזית העורף. החל מ-22 במאי 1918 דיווחה העיתונות הספרדית בפרוטרוט על התפשטות המחלה ברחבי המדינה, לרבות פרסום ידיעות על כך שהמלך אלפונסו השלושה-עשר חלה בשפעת (כמו גם ראש הממשלה ואחדים מהשרים). כתוצאה מפרסומים אלה זוהתה מגפת השפעת הכלל-עולמית דווקא עם ספרד. ב-25 ביוני 1918 דיווח עיתון הטיימס (*The Times*) הלונדוני על המגפה והסביר לקוראיו שמקורה באקלים היבש של ספרד. ביולי נכתב בלגלוג בעיתון הסאטירי הבריטי **פאנץ'** (*Punch*), כי "ספרד בחרה להתבלט באופן לא נעים בכך שפיתחה וייצאה סוג חדש של שפעת". במדריד נודעה המחלה דווקא בכינוי "החייל מנפולי" (*Soldado de Nápoles*), על שם שיר פופולרי באותה התקופה. כמו במקרים אחרים של התפרצות מחלות מדבקות מדאיות (דוגמת מחלת הסיפיליס במאה השש-עשרה), בכל ארץ נהגו להאשים את תושביה של מדינה יריבה ולא-אהודה בהפצת המחלה. על-כן באיטליה זכתה השפעת הגדולה בכינוי העממי "המחלה הגרמנית", בגרמניה – "הנגף הרוסי", ברוסיה – "המחלה הסינית" וביפן – "המחלה האמריקנית".

המחקר כיום אכן נוטה לאתר את מקורה של מגפת השפעת בארצות-הברית. האוחזים בתזה זו מצביעים על גילויים מוקדמים של שפעת נגיפית במחוז הסקל (*Haskell County*) במדינת קנזס בינואר 1918, והטענה היא כי המחלה הדביקה במהלך חודש מרס את החיילים במחנה פנסטון (*Camp Funston*) המקומי – מחנה מעבר צבאי גדול של מגויסים חדשים למלחמה – ומשם נדדה לרחבי ארצות-הברית ולעבר יבשת אירופה. אך אי-אפשר לאשר בוודאות כי זו אכן הייתה השתלשלות האירועים וקיימות גם השערות אחרות. הווירולוג הבריטי ג'ון אוקספורד (*Oxford*) טוען, כי מדובר בשפעת צרפתית-אנגלית, שנולדה בתנאי צפיפות דמויי-מדגרה, שבהם היו נתונים החיילים בחפירות בחזית המערבית (וכי היא נודעה בפי חיילים בריטים כ"שפעת של פלנדריה"). הוא מצביע על תיעוד של מקרי שפעת קשים כבר בדצמבר 1916 בבת-החולים הצבאיים של "מדינות ההסכמה" באטפל (*Étaples*), שבצפון צרפת, וכעבור זמן קצר גם במחנה הצבאי הבריטי באלדרשוט (*Aldershot*), שנמצא מדרום-מערב ללונדון, ורואה במקומות אלה את נקודת המוצא למגפה. אחרים טענו, כי מעצם היותו של הווירוס של שנת 1918 זן שמקורו במוטציה של שפעת עופות, סביר להניח שמוצאו היה במזרח אסיה (שם חיים עופות ובני-אדם בקרבה יומיומית וכך נוצרים תנאים אקולוגיים שעלולים לאפשר מעבר של שפעת עופות לבני-אדם). אולם להשערה זו אין מספיק גיבוי בתעודות. על אף חוסר הוודאות בזיהוי "נקודת האפס" שבה צץ הנגיף בראשונה, ברור כי תוך זמן קצר מאוד הפכו הגילויים של מגפה מקומית (*epidemic*) למגפה כלל-עולמית (*pandemic*). נדמה היה שהיא הגיעה לכל פינה בתבל, למעט המושבה האמריקנית בסמואה המערבית, שם החליט המושל הצבאי ג'ון מרטין פויר (*Poyer*) על דעת עצמו לנקוט מדיניות של הסגר מוחלט וכך מנע את הידבקות התושבים.

למגפת השפעת העולמית של השנים 1918-1919 היו כמה מאפיינים ייחודיים. ממדי המגפה היו חסרי תקדים: הווירוס, שהיה תוקפני במיוחד, גרם לשיעורי תמותה עצומים. בחישוב ראשוני משנות העשרים נאמד מספר המתים ב-21.5 מיליון; עד לעשור האחרון נעו האומדנים שהציעו החוקרים בין 25 ל-40 מיליון מתים; מחקר עדכני יותר משנת 2002 אומד את מספר המתים ממגפת השפעת ב-50 מיליון בקירוב, אך מחבריו – יורגן מילר (Mueller) וניאל ג'ונסון (Johnson) – מוסיפים, כי "יש להכיר בכך, שגם מספר עצום זה עשוי להיות נמוך במידה ניכרת ממספר המתים בפועל, אולי כדי מאה אחוזים". היינו, ישנה אפשרות סבירה, שמגפת השפעת המיתה במהלך פחות משנה כ-100 מיליון אנשים. נתון זה הופך את מגפת השפעת הגדולה לתופעה הקטלנית ביותר (בפרק זמן מוגבל) שנודעה בהיסטוריה העולמית. מעבר לכך, אומדנם של מספרי החולים מגיע לממדים עצומים אף יותר: ייתכן שחלו בשפעת זו כמיליארד בני-אדם – למעלה ממחצית האוכלוסייה בעולם באותה עת. בנוסף, תיעוד רפואי מעיד על גילויים נרחבים של תופעות חריגות מיד לאחר המגפה – לרבות מגפה של "מחלת השינה" (encephalitis lethargica), התפרצויות המוניות של מחלת פרקינסון ושל מחלות נפש דוגמת סכיזופרניה – ולא מן הנמנע שתופעות לא-שגרתיות אלה היו תופעות לוואי של מגפת השפעת.

המגפה הופיעה בשלושה גלים: גל ראשון וקל באופן יחסי התרחש באביב המאוחר ונמשך אל תוך הקיץ (מרס-יוני 1918), גל קטלני במיוחד הגיע בסתיו ובראשית החורף (בחודשים ספטמבר-נובמבר) וגל חמור פחות (אך חזק מהראשון) התרחש בחודשים הראשונים של שנת 1919. דפוס משולש זה חל בכל מקום, אם כי התאריכים המדויקים של כל גל היו שונים מאזור לאזור. במקומות מסוימים (כמו סקנדינביה ואזורים מסוימים בארצות-הברית) חזרו וסבלו ממגפת שפעת גם בשנת 1920, אך לא ברור אם היה זה גל רביעי של המגפה הגדולה או נגיף שפעת מסוג אחר. מאפיין ייחודי למגפת השפעת הגדולה היה פגיעה רבה במיוחד בבוגרים צעירים. בעוד מגפות שפעת מוכרות נוטות לפגוע בייחוד באוכלוסיות החלשות, ילדים וזקנים, המגפה של השנים 1918-1919 גילתה העדפה מובהקת לבני חמש-עשרה עד שלושים וחמש, שכבת גיל שמגלה בדרך-כלל חוסן בפני מחלות נגיפיות (ראו הגרפים בעמ' 7). תבנית תמוהה זו היא בגדר תעלומה לא פתורה. מעבר לכך, בקרב חולי המגפה אובחנו תסמינים יוצאי דופן: רבים מהם פיתחו דלקת חמורה של אונות הריאה (bronchial pneumonia) או הרעלת דם קשה (septicemia), ועורם של אחרים הכחיל לאחר שריאותיהם התמלאו נוזלים (heliotrope cyanosis). תופעות נלוות אלו הקשו על אבחון המחלה, ורבים חששו שמדובר במחלה לא-מוכרת. היו אף שהפיצו שמועות כזב על חזרתה של "המגפה השחורה" (מגפת הדֶבֶר).

המחלה, שבמקומות שונים נודעה בכינוי "קדחת שלושת הימים", פקדה באגרסיביות ובפתאומיות מפתיעה. סיפורים אישיים ממחישים את עוצמת הזעזוע. באמצע חודש ספטמבר 1918, בקייפטאון שבדרום-אפריקה, עלה נהג מחיל החימוש בשם צ'רלס לואיס (Lewis) על חשמלית כדי לנסוע חמישה קילומטרים ולבקר את הוריו בשכונת סי פוינט (Sea Point) – ולפתע קרס הכרטיסן ומת לנגד עיניו. לואיס מילא את מקומו וסייע בהתנעת הקרון, אך כעבור דקות ספורות מת פתאום נוסע נוסף וזמן קצר אחריו מת עוד אדם. חמש פעמים הופסקה הנסיעה כדי להוריד לצד הדרך גופות, שפוננו על-ידי עגלות עירוניות, עד שהנהג עצמו צנח ומת בטרם הגיעה החשמלית ליעדה. חרף הסיטואציה האבסורדית והמזוויעה, לואיס, שהשלים את דרכו ברגל, הביע שמחה על שנותר בחיים. בצדו האחר של העולם, בארצות-הברית, התכנסו

ארבע נשים למשחק ברידג' לילי: עד הבוקר מתו שלוש מהן משפעת. בכל מקום ומקום אנשים מתו בהמוניהם בבת אחת. גופותיהם נערמו והקברנים לא עמדו בדרישה לארונות קבורה ולכריית הקברים.

מגפת השפעת הגדולה חשפה את קוצר ידה של הרפואה המודרנית, חרף התקווה באותם ימים, כי המדעים יבטיחו התמודדות יעילה עם מחלות אפידמיות ויביאו אפילו למיגור המגפות כליל. מדע הרפואה טרם פענח אז את האטיולוגיה של השפעת. הסברה הנפוצה נסמכה על השערתו המוטעית של המדען הגרמני ריצ'רד פייפר (Pfeiffer), אשר בודד בשנת 1892 ממדגמי נזלת של חולי שפעת חיידק – *Bacillus influenzae* – שהיה, לטענתו, אחראי למחלה. כאשר נוכחו הרופאים לדעת, בשנת 1918, כי החיידק לא נמצא אצל כל החולים, נטען שקשה לזהות ולבודד אותו. רק כעבור חמש-עשרה שנים נפסל ההסבר החיידקי והתגלה כי שפעת היא מחלה וירלית – זאת לאחר שריצ'רד שופ (Shope) האמריקני בודד בשנת 1931 וירוס שפעת בקרב חזירים, וכך פתח את הדרך לבידוד הראשון של וירוס שפעת אנושי בשנת 1933. מאז נדרש עשור נוסף לפיתוח חיסון ראשון נגד שפעת בשנת 1944, ואילו תרופות לשפעת החלו להופיע רק באמצע שנות השישים. בהיעדרם של אמצעי ריפוי מוכחים, ניסו רוקחים במרוצת השנים 1918 ו-1919 לאלתר תרופות, לעתים תוך שימוש בחומרים נרקוטיים משככי כאבים כמו אופיום, מורפין וקודאין, או חומרים מרגיעים (terpenoids) כמו קמפור ומנטול. כיוון שלא יכלו להעניק טיפול אפקטיבי, נתפשו הרופאים – עיסוק שהפך במהלך המאה התשע-עשרה למקצוע מכובד ונשלט בידי גברים – כחסרי אונים. מנגד נראה היה, שמנוחה ושמירה על היגיינה הן הדרך הטובה ביותר להתמודד עם המחלה. אחיות – מקצוע שנתפש כנשי ונדחק לשולי הרפואה המקצועית – הפגינו יכולת מרשימה בהגשת סעד שהקל על סבלם של חולים, ונזקפו לזכותן הצלחות רבות בהצלחת חיים. בכך ערערה המגפה את תפישות המגדר שהשתרשו ברפואה המודרנית.

עד מהרה ניתנה להתמודדות עם המגפה עדיפות לאומית. בכל מדינה נדרשו רשויות השלטון לשתף פעולה עם הממסד הרפואי בניסיון נואש למנוע את התפשטות המגפה, והופצו ברבים מודעות הסברה לנוהלי סניטציה: הנחיות נגד עיטוש והשתעלות בפניהם של אחרים, איסור על יריקה בחוצות, עידוד רחיצת ידיים ופתיחת חלונות לאוורור חדרים, וחשוב מכול – המלצה לחולים להישאר בבתיהם ולנוח. רופאים, אחיות, עובדי ציבור במגוון מקצועות (לרבות שוטרים, דוורים ומנקי רחובות) ורבים אחרים לבשו מסכות. רחובות ומבני ציבור רוסו בחומרי חיטוי כימיים. נקבעו תקנות נגד התקהלויות וכינוסים, לרבות סגירת בתי-ספר, אולמות ריקודים, בתי-קולנוע וכנסיות. ההתמודדות עם המשבר שיפרה באופן ניכר את התפתחותו של תחום בריאות הציבור, ומגפת השפעת מהווה לפיכך ציון דרך בהתעוררות המודעות לצורך במדיניות רפואית מקיפה.

ברם, חרף כל המאמצים לא הצליחו הנהלים ותקנות הבריאות לבלום את המגפה, ותחושת חוסר הישע שפשטה בציבור עודדה פנייה המונית לחלופות רפואיות עממיות. בעיתונות המקומית של התקופה מופיעות מודעות המפרסמות תכשירים שונים המבטיחים מרפא. חברות פסבדו-רפואיות שיווקו משאפים ומרססים לטיהור והציעו מגוון מרקחות. רבים ניסו בבתיהם מתכונים עממיים, בין היתר על בסיס דבש או בצל, ובעיקר משקאות אלכוהוליים מקומיים. בזיכרונותיהם של ניצולים נזקפת ההחלמה לעתים קרובות לתרופות מאולתרות. למשל, בריאיון שהתקיים עמה בשנת 2007, ייחסה אליזבת נורתריפ רייט (Northrip Wright), אישה בת תשעים ושש ממדינת מיזורי בארצות-הברית, את החלמתם של בני משפחתה שחלו

בשפעת בשנת 1918 למשקה צמחים שנרקח משורשים של שיח זאספרס (sassafras), עלים של פיטולקה (pokeweed) וקליפות של עצי בוקיצה (elm). עדויות שונות מזכירות התעוררות של מאגיה ואמונות תפלות, כמו פנייה למכשפי וודו בניו-אורלינס. מסתבר, כי דווקא בתקופה שהרפואה המודרנית ביקשה להתפאר במיגור דעות קדומות ורפואה מסורתית, ניפצה מגפת השפעת את הביטחון בעוצמתו הכלי-יכולה של המדע המודרני.

המגפה הגדולה לעומת המלחמה הגדולה

מגפת השפעת העולמית פרצה לאחר למעלה משלוש שנים של מלחמה עולמית נרחבת והרסנית. הסברה הרווחת היא, שהיה ודאי קשר בין המגפה העולמית למלחמה העולמית, ולעתים קרובות נשמעת הטענה, כי מגפה יוצאת דופן זו הייתה תוצאה של תנאים שנוצרו בזמן המלחמה. אולם מהות הקשר בין המגפה הגדולה והמלחמה הגדולה איננה מובנת מאליה. כעבור שנים של מלחמה טוטלית, כזו שגם חייבה "חזית עורף" ולכן עירבה במידה זו או אחרת את כלל האזרחים, האוכלוסייה הייתה מותשת, וייתכן שחולשה זו הייתה קרקע פורייה להידבקות בוירוס התוקפני. אך התפשטות המגפה לא הצטמצמה למדינות הלוחמות, אלא פגעה גם במדינות ניטרליות ומסתבר שהייתה קטלנית במיוחד דווקא באזורים שלא השתתפו כלל במלחמה. זמן-מה לאחר האירועים כבר נשמעו התייחסויות ל"מגפה שהרגה יותר אנשים מהמלחמה הגדולה" ומאז הפכה אמרה זו לקלישאה. מבחינה גלובלית ברור שזוהי טענת אמת, אך השוואה משמעותית יותר מחייבת התייחסות לממד הגאוגרפי. בקרבות במלחמת העולם אמנם היו אבדות בחזיתות רבות, אולם הרוב מקרב 9.5 מיליון ההרוגים במלחמה של השנים 1914-1918 נפלו ביבשת אירופה. מבחינה יחסית, היבשת סבלה פחות מהמגפה העולמית ובמהלך 1918-1919 מתו משפעת באירופה שני מיליון בני-אדם. כך שבמוקדי הלחימה הייתה השפעת הגדולה קטלנית פחות מהמלחמה הגדולה. ייתכן שבמסגרת מלחמה בין מעצמות אימפריאליות, אפשרו המעבר של מגויסים לרוב והובלת ציוד ברחבי העולם את ההתפשטות הנרחבת של המגפה. אך גם כאן יש להיזהר ממשקנות שהן בגדר השערה גורפת. מגפת השפעת הגיעה לפינות נידחות, כמו קהילות אסקימואיות או חבלי ארץ בפנים אסיה, שלא היו מושפעים מתנועת כוחות הצבא. נדמה שהיא תקפה אזורים שונים בעת ובעונה אחת, ובהעדר מיפוי כרונולוגי דקדקני ומקיף של כל הנקודות שבהן התגלתה המגפה, אי-אפשר לעמוד בוודאות על מהות הקשר בינה לבין מלחמה, או לפתור את שאלת המוצא ולשרטט את נתיבי ההתפשטות של המגפה.

השוואה למלחמה מסקרנת במיוחד בהקשר התרבותי. ההתמודדות עם השכול והאבל על האבדות הרבות במלחמה הגדולה הניבה תרבות הנצחה מפותחת במיוחד. חללי המלחמה נקברו בבת-יעלמין צבאיים ייעודיים (חלקם מתפרשים על פני שטחים נרחבים), שבהם הוקמה בפעם הראשונה בהיסטוריה האירופית מצבה אינדיבידואלית לכל חייל. על אדמתן של המדינות הלוחמות הוקמו אלפי אנדרטאות, נחנכו אתרי זיכרון לאומיים ומוסדו טקסי הנצחה. כעבור זמן הוקמו גם מוזאונים ומרכזי מורשת למלחמה. ייצוגי הזיכרון הרבים של מלחמת העולם מהווים מכלול של "מחוזות זיכרון" (מושג שטבע ההיסטוריון הצרפתי פייר נורה [Nora]) של המאה העשרים. לעומת תרבות הזיכרון המפותחת של המלחמה הגדולה, בולט היעדר המוחלט של אתרי זיכרון ציבוריים למגפה הגדולה. בולטת לא פחות התעלמות היסטוריונים מהפער המדהים הזה.

אפשר להמחיש את הפער באמצעות עיין בספר המופת של ג'יי וינטר (Winter) על ההיסטוריה התרבותית של מלחמת העולם הראשונה, **אתרי זיכרון, אתרי אבל** (Sites of Memory, Sites

of Mourning). ספר זה, הבוחן באופן השוואתי את המדינות השונות באירופה (ומתמקד בעיקר בגרמניה, אנגליה וצרפת), יצא לאור בראשונה בשנת 1995 ונחשב לציון-דרך היסטוריוגרפי, שעורר בשני העשורים האחרונים נחשול פרסומים בנושא של זיכרון המלחמה. כאחד ההיסטוריונים החשובים ביותר של מלחמת העולם הראשונה, וינטר מודע היטב לממדי התמותה של מגפת השפעת בשנים 1918-1919, ובחיבורים אחרים פרי עטו הוא מתייחס לממדים הדמוגרפיים של המגפה, אך הוא איננו מביא אותם בחשבון כאשר הוא עוסק בזיכרון ואבל. וינטר בחר לפתוח את ספרו בסיפורו הטרגי של המשורר הסוראליסטי הצרפתי גיום אפולינר (Apollinaire), או בשמו המקורי, וילהלם דה קוסטרוביציקי [Kostrowicki]). אפולינר, ידידו הטוב של פיקאסו ודמות מוכרת היטב בזירה התרבותית האוונגרדית התוססת של ראשית המאה העשרים, התגייס לצבא צרפת בשנת 1914 ושירת בו עד ימיה האחרונים של המלחמה. הוא השתתף במערכות עקובות מדם, קודם לדרגת סגן והוענק לו עיטורי הצטיינות. בשנת 1916 נפצע קשה מפגיעת פגז, רסיסים ננעצו ברקה הימנית של ראשו והוא קיבל טיפול רפואי בתנאי שדה מסכני-חיים. מאחר שהמשיך לסבול מנזקי הלהם ושטפי דם בראשו, הוא נזקק לניתוח שבו קדחו בגולגולתו (trepanation) והחלמה הייתה ממושכת וכואבת. למרות הכול, שרד אפולינר את התופת הנוראה של הלחימה בחזית המערבית והגיע לחופשה בפריס בנובמבר 1918 – שם חלה בשפעת בעיצומו של הגל השני והקטלני של המגפה. ידידו הסופר המודרניסט, בלז סנדראר (Cendrars), שידו נקטעה במלחמה, כותב בזיכרונותיו כיצד פגש את אפולינר הבריא בפריס ושוחח עמו, אך כאשר הגיע לביקור חוזר כעבור ימים אחדים הופתע למצוא את אפולינר גוסס ופניו מושחרות. תהלוכת ההלוויה התקיימה בצד החגיגות לרגל הניצחון במלחמה. כאשר סנדראר איבד את דרכו בבית-העלמין פר לשז (Père Lachaise), לא יכלו הקברנים לעזור לו לאתר את קברו של אפולינר בשל ריבוי הקבורות באותה עת. זהו האזכור היחיד של השפעת בספרו של וינטר, וגם הוא מובא בהקשר השכול של מלחמת העולם. אכן, התיק הצבאי של אפולינר מציין "מת למען צרפת", כמו חיילים רבים אחרים, שמתו ממגפת השפעת אך הוכרו כחללי מלחמה. כך במידה רבה הובלע המוות ממגפת השפעת הגדולה (לפחות בגל הראשון והשני של המגפה) בתיעוד המלחמה הגדולה. דווקא ספרו של וינטר על זיכרון המלחמה מפגין בלא-ביודעין את שכחת המגפה.

היסטוריוגרפיה

מסתבר שחקר ההיסטוריה הוא במקרים רבים עניין של טעם ואופנה. בחירת נושאים למחקר אקדמי איננה נגזרת מגודל התופעות ואין בה בהכרח משום עדות לחשיבות התופעה או השפעתה על בני התקופה. על אף הממדים הגלובליים העצומים של מגפת השפעת הגדולה, הוזנח העיסוק ההיסטורי בסוגיה זו והתעכב במשך זמן רב. מפליא, שהכנס האקדמי הראשון שהוקדש לנושא התקיים רק כעבור שמונים שנה, בשנת 1998, בקייפטאון שבדרום-אפריקה.

הסקירה העולמית הראשונה של מגפת השפעת של השנים 1918-1919 נכתבה בידי צ'רלס גרייבס (Graves) בסוף שנות החמישים, אך פרסומה נדחה מחשש כי הספר עלול לזרוע פחד בציבור בעקבות התפרצות מגפת שפעת אסיאנית בשנת 1957. הספר פורסם לבסוף רק כעבור עשר שנים בכותרת **פלישת הנגיף** (*Invasion by Virus*), וזאת בעקבות התפרצות מגפת שפעת נוספת בהונג-קונג בשנת 1968, שעוררה עניין מחודש בהבנת התופעה של מגפות שפעת עולמיות. ספר זה פתח מעין סוגת-משנה של ספרים פופולריים ומדעיים-למחצה שפרשו בפני הקורא סיפור דרמטי של אסון אנושי כלל-עולמי. דוגמא מאוחרת, שהיא אולי המובהקת ביותר, אפשר למצוא בספרה של הכתבת לענייני בריאות של עיתון הניו-יורק טיימס, ג'ינה קולטה (Kolata), **שפעת – עולם בצל מגיפה:**

ההשתוללות הנוראה של מחלת השפעת בשנת 1918, וכיצד נוכל למנוע אסון נוסף

בעתיד (*Flu: The Story of the Great Influenza Pandemic of 1918 and the Search for the Virus that Caused It*), שפורסם בראשונה בשנת 1999 (ותורגם לעברית) ומאז יצא לאור במהדורה מעודכנת (2005). כפי שמלמדת כותרת הספר, פרסומים בסגנון זה התייחסו להיסטוריה של המגפה מתוך כוונה מפורשת להפיק לקחים, ולכן הם הדגישו את החיפוש המתמשך אחר הסיבות למגפה. הניסיון הראשון לכתוב היסטוריה חברתית של המגפה נעשה בידי היסטוריון צבאי לא-אקדמי, אדולף הולינג (Hoehling). ספרו משנת 1961 מציג תיאורים של פגיעת המגפה בארצות-הברית, אם כי הביבליוגרפיה המוגבלת והעדר הערות שוליים מפחיתים מערכו של המחקר.

אם בחמישים השנה שלאחר המגפה ראו אור רק ספרים מעטים, שנכתבו כולם בידי מחברים מחוץ לאקדמיה, הרי שינוי משמעותי בתולדות חקר המגפה הגדולה חל בעקבות פרסום עבודתו של אלפרד קרוסבי (Crosby), שמסמנת את ראשיתו של מחקר היסטורי אנליטי מעמיק בנושא. ספרו יצא לאור בראשונה בשנת 1976 בכותרת **מגפה ושלום, 1918** (*Epidemic and Peace, 1918*) ומאז התפרסם במהדורה חדשה בשם **המגפה הנשכחת של אמריקה: השפעת של שנת 1918** (*America's Forgotten Pandemic: The Influenza of 1918*). כמו רוב ההיסטוריונים האמריקנים, קרוסבי התמקד בחווייה האמריקנית וממנה הוא הסיק מסקנות רחבות יותר. למשל, הוא מייחס חשיבות רבה לכך, שהנשיא הפייסן-לכאורה וודרו וילסון (Wilson) חלה בשפעת בזמן שיחות השלום בפריס בגמר המלחמה, והוא מוצא בכך הסבר לתנאי השלום הנוקשים שקבעו הנציגים מקרב הצרפתים והבריטים, שביקשו להחמיר בהענשת גרמניה. בהשראת ספרו של קרוסבי זכתה מגפת השפעת הגדולה בהכרה כנושא היסטורי ראוי. נכתבו על אודותיה עבודות דוקטורט ופורסמו מחקרים נוספים. מונוגרפיות אחדות הוקדשו לארצות אחרות, בייחוד למדינות באימפריה הבריטית, לרבות ספרה של איילין פטיגרו (Pettigrew) על קנדה (1983), ספרם של ג'רי רייס (Rice) ולינדה בריידר (Bryder) על ניו זילנד (1988) וספרו של הווארד פיליפס (Phillips) על דרום אפריקה (1990). חלף זמן רב עד שראו אור ספרים על בריטניה עצמה: זה של ניאל ג'ונסון (2006) וזה של מרק הוניגסבאום (Honigsbaum, 2009). היסטוריון צבאי חובבן נוסף, פרד ון הרטספלדט (van Hartesveldt), ערך בשנת 1992 קובץ מאמרים שעקב אחר פגיעת המגפה בערים שונות בעולם – פרנקפורט, ליון, מרסיי, פריס, מנצ'סטר, אטלנטה, שיקגו, סן דייגו, גואטמלה סיטי וריו דה ז'נרו. פרסום קובץ בשנת 2003 בעריכת הווארד פיליפס ודייוויד קילינגריי (Killingray), ובו שישה-עשר מאמרים נבחרים מתוך ההרצאות שנישאו בכנס בקייפטאון חמש שנים קודם, מעיד על הפוטנציאל הרב הטמון בשיתוף פעולה בעבודה בין-תחומית, שמפגישה מחקר היסטורי עם דיסציפלינות ממדעי הרפואה (כמו וירולוגיה, אפידמיולוגיה ופתולוגיה) ומדעי החברה (כמו גאוגרפיה, דמוגרפיה, סוציולוגיה ואנתרופולוגיה). בספר זה הורחבה זווית ההתבוננות המחקרית אל מעבר לארצות המפותחות מבחינה כלכלית, ונכללים בו מחקרים על הודו, פאתי סין, יפן ואזורים באפריקה. אולם נותרו עדיין פערים עצומים בידע לגבי המגפה בפנים סין, בדרום-מזרח אסיה, רוסיה, המזרח התיכון ואמריקה הלטינית, כך שבמידה רבה חקר ההיסטוריה של המגפה הגדולה עודנו בחיתוליו.

עיקר תשומת-הלב המחקרית הוקדשה למגפת השפעת בארצות-הברית. כותרת ספרו המצליח של ג'ון בארי (Barry), **השפעת הגדולה: הסיפור האפי של המגפה הקטלנית בהיסטוריה** (*The Great Influenza: The Epic Story of the Deadliest Plague in History*), שפורסם בראשונה בשנת 2004 וכעבור שנה במהדורה חדשה ומורחבת, איננו מסגיר

בכותרתו כי כמעט כל 550 עמודיו דנים באמריקה. ספר רב-מכר זה עתיד כנראה להיות הסיפור המוכר ביותר על המגפה, אך חשוב לזכור, כי המקרה האמריקני איננו אופייני כלל למאבק נגד המגפה בארצות מפותחות פחות או ביבשת אירופה שסבלה שנים של מלחמה טוטלית. ספרה של קרול ביירלי (Byerly) **קדחת המלחמה** (*Fever of War*) משנת 2005 מתמקד בפגיעה של השפעת בצבא האמריקני בזמן מלחמת העולם הראשונה. בין היתר נחשפות ההשלכות ההרסניות של המגפה על החילות שהשתתפו במתקפה הגדולה בספטמבר-נובמבר 1918 במערכה במז'ארגון (Meuse-Argonne campaign), שבמהלכה הובקעה החזית המערבית והושם קץ למלחמה. נדרש מחקר נוסף המשלב היסטוריה צבאית והיסטוריה רפואית על מנת לאמוד כראוי, מעבר להשערות שהוצעו עד כה, עד כמה נפגעו מהמגפה שאר החילות שהשתתפו במלחמה, לרבות הזיקה בינה לבין הכישלון של "מתקפת האביב" הגדולה שערכו הגרמנים בזמן הגל הראשון שלה. כך אפשר יהיה לבאר באופן מדויק יותר את הקשר בין המגפה למלחמה.

זיכרון ושכחה

ההיסטוריוגרפיה על שנות העשרים והשלשים של המאה העשרים מכירה בצלקות החברתיות והתרבותיות העמוקות שהותירה מלחמת העולם, אך היא מעולם לא התייחסה להשלכות של מגפת השפעת. נוצר הרושם כאילו הזיכרון החברתי התמקד במתים במלחמה בלבד בעוד נפגעי השפעת נידונו לשכחה קולקטיבית. אולם, זוהי הכללה מטעה ונדרשת בחינה מעמיקה יותר על מנת לאתר עקבות של זיכרון המגפה. בהקשר אחר הראו בני הזוג חוקרי הפולקלור, איונה ופיטר אופי (Opie), כיצד אפשר למצוא בשירי ילדים אזכורים לאירועים היסטוריים מוצנעים, כמו למשל שיר הילדים האנגלי "Ring a Ring o' Roses", שעליו נאמר כי הוא מתייחס למגפת הדבר הגדולה במאה השבע-עשרה ואולי אפילו ל"מגפה השחורה" של ימי-הביניים. באופן דומה, שיר ילדים אמריקני משמר את הזיכרון של מגפת השפעת: חרוז המשמש במשחק דלגיות משנת 1918, ומוכר עדיין כיום, נסב על משחק מילים –

I had a little bird, its name was Enza,
I opened the window, and in-flu-enza.

זו דוגמא תמימה לדרכים הלא-מודעות והבולטות-פחות שבהן השתמר הזיכרון של השפעת הגדולה.

בתחילת שנות השבעים ניהל ריצ'רד קוליר (Collier) (שנודע גם הוא, בדומה לחוקרים חלוצים אחרים של מגפת השפעת, כהיסטוריון צבאי) פרויקט מחקר יוצא דופן: בסיוע עוזרי מחקר רבים הוא ליקט 1,770 עדויות אישיות מעשרים ותשע מדינות (מתוכן 1,708 עדויות של אנשים שחלו בשפעת בעצמם ושרדו) על מגפת השפעת הגדולה ובעזרתן כתב תיאור מרתק, אף אם אנקדוטלי, של ההשפעה ההרסנית של המגפה על רבבות אנשים ברחבי תבל. התיעוד המקיף של זיכרונות אישיים הראה, כי מתחת למעטה של השכחה הציבורית, שרדו בזירה הפרטית זיכרונות אישיים ומשפחתיים. הסיפורים מלאי רגש ומראים, ללא ספק, כי זיכרון המגפה מילא תפקיד מרכזי בחיי השורדים. משפחות ששכלו את יקיריהן בזמן המגפה חיו עם האבל והאובדן בלי שהייתה להן אפשרות לחלוק את הכאב עם האנשים הרבים סביבן, שאף הם התמודדו עם כאב דומה. בנוסף לילדים רבים שהיו ליתומים חסרי משפחה, היו אף ילדים רבים שסיפרו, כי גם בעקבות אובדן אחד ההורים, המשפחות לא חזרו לתפקד באופן תקין. בספר זיכרונותיו מספר הסופר האנגלי אנתוני ברג'ס (Burgess) על מותן של אמו (אישה חסונה בת שלושים) ואחותו בת השמונה משפעת בנובמבר 1918 בעת שהיה תינוק בן שנה.

אביו, שהיה עדיין חייל מגויס, חזר לחופשה לא־צפויה ומצא את שלושתם – שתי הגופות והתינוק הרך – באותו חדר. ברג'ס, שגדל מאז בבית דודתו, האמין, כי אביו שמר לו טינה על כך ששרד. סיפורים על החוויות הקשות בזמן המגפה השתמרו במשפחות, אך על אף הפריחה של ההיסטוריה האוראלית במחצית השנייה של המאה העשרים, חלפו עשרות שנים בלי שנעשה ניסיון ללכת בעקבות הדוגמא החלוצית של קולייר וליזום פרויקטים ייעודיים לתיעוד הזיכרונות האישיים. כך הלכו לעולמם רוב העדים למחלה בלי שסיפורם הוקלט או פורסם ברבים.

השכחה הפומבית בולטת גם בתחום הזיכרון התרבותי־החזותי. בניגוד לריבוי הציורים בסגנונות שונים שהוקדשו למלחמת העולם הראשונה, קשה למצוא יצירות אמנות על מגפת השפעת. הצייר האוסטרי הנודע אגון שילה (Schiele) מת משפעת בגיל 28 בסוף אוקטובר 1918, שלושה ימים לאחר מות אשתו אדית, שאף היא מתה משפעת בחודש השישי להריונה. לפני מותו הוא צייר את "המשפחה", תמונה מצמררת של הזוג וילדם שטרם נולד (ראו התמונה בעמ' 12). הצייר הנורבגי הגדול אדוארד מונק (Munch) חלה בשפעת בגיל 55 ושרד. הוא צייר בשנת 1919 "דיוקן עצמי עם שפעת ספרדית" ו"דיוקן עצמי לאחר שפעת ספרדית", יצירות שובות־עין שבהן הוא נראה מותש ורועע. אך אלה הם מקרים בודדים והם אינם גורעים מהמסקנה, כי האמנות במאה העשרים התעלמה מהשפעת הגדולה. גם התרבות הפופולרית של הקולנוע, שחזרה והפיקה סרטים רבים על מלחמת העולם הראשונה, לא הקדישה אף סרט למגפה של השנים 1918-1919.

התעלמות דומה אפשר למצוא בזיכרון התרבותי הכתוב. המלחמה הגדולה הצמיחה את "הדור האבוד" ונתנה השראה לסופרים ומחזאים רבים. כתיבתם כללה גם רבי־מכר: הידוע מכולם, ספרו של אריך מריה רמרק (Remarque), **במערב אין כל חדש**, נמכר ב־2.5 מיליון עותקים ב־25 שפות תוך 18 חודשים מיום פרסומו בינואר 1929. לעומת זאת, כמעט שלא נכתבו יצירות ספרותיות המתייחסות לשפעת הגדולה. ההיסטוריון אלפרד קרוסבי הקדיש את ספרו על מגפת השפעת לסופרת האמריקנית קתרין אן פורטר (Porter), כלת פרס פוליצר לסיפורים קצרים. פורטר חלתה בשפעת בשנת 1918 וכמעט מתה. בזמן אשפוז ממושך בבית־חולים נשרו כל שערות ראשה ואחרי החלמתה הלבין שיערה, אף שהייתה בת 28 בלבד. חוויותיה הקשות מזמן המחלה שולבו בסיפור אוטוביוגרפי־למחצה משנת 1939, "רוכב חיוור, סוס חיוור" ("Pale Rider, Pale Horse"), שבו מסופר על עיתונאית צעירה החולה בשפעת ומטופלת בידי אהובה החייל, שבסופו של דבר נדבק במחלה ומת בעוד היא מתאוששת ונותרת עם האובדן. ברחבי אירופה נכתבה שירה המוקדשת למלחמה הגדולה, חלקה סנטימנטלית ומסורתית באופייה וחלקה ביקורתית ומודרניסטית, כמו השירה של ותיקי המלחמה הבריטים, שעיצבו מחדש את קנון השירה האנגלי: זיגפריד ששון (Sassoon), וילפרד אוון (Owen), אייבור גרני (Gurney), רוברט גרייבס (Graves), איזק רוזנברג (Rosenberg) ואחרים. אולם, לעומת הפריחה הלירית הזו, שירו של הסופר האמריקני ג'ון ראטי (Ratti), "אמי זוכרת שפעת ספרדית", שהופיע בהיחבא בין עמודיו של השבועון **ניו יורקר** (*The New Yorker*) משנת 1979, הוא שוב אחת הדוגמאות הבודדות של יצירה שהוקדשה לזיכרון של השפעת הגדולה.

הזיכרון המפותח כל־כך של המלחמה הגדולה האפיל על ייצוג המוות ההמוני של השפעת הגדולה והוא מהווה גורם מרכזי להשכחה הציבורית. כאחרית דבר לספרו על המגפה הנשכחת ערך קרוסבי ניסיון ראשוני ל"חקירת המוזרויות של הזיכרון האנושי" והציע הסברים

נוספים לשכחה מעבר לסמיכות בזמן למלחמה. לטענתו, תרם לשכחה הציבורית אופייה החולף של המגפה, שבאה בחטף ותוך זמן קצר (פחות משנה) נעלמה כליל. אנשים מצאו נחמה בכך, שרק אחוז קטן מבין החולים הרבים מתו. מה גם, ששפעת מזוהה (בטעות) בתפישה הרווחת עם הצטננות חורפית ואיננה צרובה בתודעה העממית כמחלה אימתנית וקטלנית. לכן לא היה אפשר לשייך את המגפה לחוויה מוכרת מהעבר ולנסות בדרך זו להטמיע את פשר האסון. כמו־כן, בניגוד ל"פולחן החיילים הנופלים", שעליו כתב ההיסטוריון ג'ורג' מוסה (Mosse) – מפעל הנצחה לאומי, שאותו טיפחו באדיקות המדינות הלוחמות ובעיקר ותיקי המלחמה – המוות משפעת נתפש כלא־הרואי ולכן הלהיב פחות את דמיונם של מעצבי דעת הקהל. אמנם ההיסטוריה מלמדת, שאפשר לעשות פוליטיזציה לאסונות טבע וליצור זיכרון לאומי תוך זיהוי אשמים והצגת הנפגעים כקורבנות, אך האוניברסליות של המגפה העולמית ערערה על תוקפם של ניסיונות תעמולה שונים במהלך המלחמה להאשים מדינות אויבות בהפצה מכוונת של הנגיף. מעבר לכך, בעולם הפטריארכלי של ראשית המאה העשרים, שבו גברים קשישים איישו את רוב התפקידים הבכירים, פרופיל הגילאים הנפוץ של החולים, שהיו כאמור ברובם בוגרים צעירים, גרם לכך שלא מתו מנהיגים בולטים או דמויות מפורסמות רבות – ובהעדר היבט "סלבריטאי" לא ייצרה המגפה כותרות עיתונאיות מרשימות. במידה מסוימת היה הממסד הרפואי המודרני אף הוא גורם שעודד את השכחת המגפה אשר חשפה בצורה כה בוטה את חולשתו. ספרי ההיסטוריה הרפואית שנכתבו בעקבות מלחמת העולם הראשונה נטו להמעיט בחשיבותה של הפרשייה המביכה הזו על אף ממדיה הקטסטרופליים. עם זאת, עולם הרפואה נאלץ לחזור ולעיין בממצאים הנוגעים לשפעת הגדולה ובלקחים ממנה עם שובן של מגפות שפעת עולמיות: "שפעת מנצ'סטר" בשנת 1937, "שפעת אסיאנית" בשנים 1957-1958 ו"שפעת הונג־קונג" בשנים 1968-1969. אלו עוררו בקרב המומחים עניין מחדש ב"שפעת הספרדית" מתוך רצון למנוע הישנות של אסון גלובלי. חרדות אלו חלחלו בזמנן אל האוכלוסייה הרחבה רק במידה מוגבלת, אך מצב זה היה עתיד להשתנות לקראת סוף המאה העשרים ובראשיתו של האלף החדש.

גילוי מחדש

במהלך השנים 1997 ו-1998 עקבה התקשורת בעולם בחרדה אחר ההשמדה של שני מיליון עופות בהונג־קונג במאמץ למנוע התפשטות מגפה קטלנית של זן חדש של שפעת עופות. בשנים 2002-2003 התעוררו חששות בעקבות גילוי מחלת הסארס (SARS, severe acute respiratory syndrome) – מחלה וירלית דמוית־שפעת הפוגעת בדרכי הנשימה, שמוצאה היה בסין ומשם נפוצה לארצות אחרות. כדי להמחיש לציבור את גודל הסכנה ולהכינו כראוי, חזרו הרשויות והזכירו את התקדים ההיסטורי של מגפת השפעת בשנים 1918-1919. כך נולד זיכרון מחדש של מגפת השפעת הגדולה, זיכרון תרבותי החורג הרבה מעבר לאזכורים היסטוריים דידיקטיים בדיווחי חדשות. ההיזכרות ב"שפעת הספרדית" הפכה לתופעה המונית עם התפרצות מגפה נוספת של שפעת עולמית בשנת 2009.

בשנים האחרונות יצאו לאור רומנים היסטוריים אחדים (וגם מחזה אחד) שעלילתם מתרחשת על רקע מגפת השפעת של השנים 1918-1919. רוב היצירות הללו הן בגדר "ספרות זולה", שאיננה זוכה בהכרת הביקורת ואיננה מועמדת להיכלל בקנונים ספרותיים. אולם, הפריחה העכשווית של ספרות זו מעידה על עניין גובר בפרשה. ההיצע של דרמות בדיוניות מקביל לביקוש גדל בקרב הציבור למידע היסטורי עם פן אנושי, שנתפש כנגיש יותר מהספרות הרפואית המקצועית. עיתונים ועלונים מקומיים פרסמו ראיונות עם בני תשעים ומעלה שנזכרו בימי המגפה. הגדיל עשות משרד הבריאות האמריקני, שהקים אתר אינטרנט ל"סיפורי מגפת

השפעת העולמית" (Pandemic Influenza Storybook) ובאמצעותו הוא מבקש ללקט סיפורים של ניצולים מן המגפה, משפחות וידידים. בצד פרסומים כתובים הופקו כמה סרטי תעודה על הפרשה, אך רק מיעוטם התמקד באופן בלעדי בסוגיה ההיסטורית כפי שעשה הסרט התיעודי **שפעת 1918** משנת 1998. סרט זה הופק על-ידי רשת הטלוויזיה הציבורית של ארצות-הברית (PBS) לתיעוד החוויה האמריקנית של המגפה (הסרט לווה גם בספר). רוב התוכניות שנעשו בנושא זה התייחסו למגפה של אז כרקע להתמקדות בסכנה הנוכחית עם שובה של מגפת שפעת נגיפית קטלנית. מכל מקום, הזיכרון האישי של המגפה זוכה עתה להכרה מחודשת בכל הסרטים הכוללים קטעי ראיונות עם עדי ראייה. הודות לצפייה בטלוויזיה נחשף קהל רחב למידע היסטורי על אודות מגפת השפעת הגדולה. יתרה מזאת, מגפה זו נכנסה לתוכניות לימודים. כך למשל, סרט תעודה משנת 2010, **שמענו את הפעמונים** (*We Heard the Bells*), שהפיק משרד הבריאות האמריקני, מלווה בערכת הדרכה על מנת שייעשה בו שימוש בבתי-ספר. בשנים האחרונות גם יצאו לאור ספרים אחדים שנועדו ללמד בני-נוער על פרשת מגפת השפעת של השנים 1918-1919.

הזירה הדינמית ביותר שבה נוצר כיום זיכרון חברתי-תרבותי של השפעת הגדולה היא האינטרנט. במסגרת המאבק נגד התפשטותה של מגפת השפעת של שנת 2009, וכחלק ממערכה מתמשכת להגברת התודעה הציבורית לסכנה הנשקפת משפעת נגיפית בכלל, הוקמו אתרי אינטרנט רבים הכוללים מידע על המגפה שהתחוללה בסוף מלחמת העולם הראשונה. מהפכת Web 2.0 של שירותי דור שני באינטרנט, שמתאפיינים ביצירה משותפת ושיתוף תכנים, המועלים לרשת באופן עצמאי על-ידי גולשים, נתנה כלי ביטוי ואמצעי להפצה של זיכרון וירטואלי תוסס. דרך יומני רשת (בלוגים) ייעודיים ואתרים רבים לאינספור הופץ ברבים והפך לנחלת הכלל מידע שהיה מוכר עד כה למעטים. כך, תשעים שנה לאחר האירועים, חדרה מגפת השפעת הגדולה לתודעה ההיסטורית הציבורית.

בחיפוש אחר כלים להתמודדות עם האיום של הופעת נגיפי שפעת קטלניים חדשים, השקיעו מדענים מאמצים רבים בניסיון להבין טוב יותר את המאפיינים של שפעת אפידמיולוגית. הועלתה סברה, כי מציאת מרקם חי נגוע בוורוס משנת 1918 עשויה לסייע בפיצוח התעלומות הפתוגניות של מגפת השפעת הגדולה. בשנת 1998 ארגנה החוקרת הקנדית קירסטי דאנקן (Duncan) משלחת שיצאה אל יישוב נורבגי באחד מאיי הקוטב הצפוני במטרה לחלץ משכבת אדמה קפואת-עד את גופותיהם של כורים שמתו משפעת בשנת 1918. על אף תנאי הקור במקום, בסופו של דבר התגלה, שהאזור ידע כנראה גם תקופות של התחממות קלה והרקמות מן הגוויות לא השתמרו במצב שאפשר לעשות בהן שימוש. בשנת 2007 קיבל צוות מדענים אנגלי בראשותו של ג'ון אוקספורד היתר להוציא מהקבר את גופתו של הדיפלומט הבריטי סר מרק סייקס (Sykes), שמת משפעת בפברואר 1919 במהלך שיחות השלום בפריס שבהן השתתף (שמו של סייקס מוכר בישראל בעיקר בגלל תמיכתו בתנועה הציונית וניסוח ההסכם הבריטי-הצרפתי לחלוקת אזורי ההשפעה במזרח התיכון לקראת תום מלחמת העולם הראשונה). כיוון שסייקס נקבר בארון אטום עשוי עופרת, הייתה ציפייה שגופתו השתמרה. אולם גם כאן נחלו המדענים אכזבה כאשר מצאו שהארון נסדק והרקמות נרקבו. דווקא המדען החובבן וההרפתקן האמריקני יוהאן הלטין (Hultin), שזכה לכינוי "אינדיאנה ג'ונס של זירת המדע", זכה בהצלחה בשנת 1997 כאשר חזר אל אתר קבורה, שאותו זיהה בראשונה כשהיה סטודנט בשנת 1951, בעיירה באלסקה שבה מתו 72 מתוך 80 התושבים המקומיים במהלך חמישה ימים בשנת 1918. הלטין מצא גופה קפואה של אישה שמנה, שממנה היה אפשר לקחת רקמות שמורות היטב. ממצא זה, יחד עם מדגמים

מניתוחים לאחר המוות שנערכו בחיילים אמריקנים נגועים והשתמרו בפורמלין, אפשרו בשנת 2005 לצוות מדענים בראשות הווירולוג ג'פרי טאובנברגר (Taubenberger) מהמכון הצבאי האמריקני לפתולוגיה, למפות בפעם הראשונה את הגנום של הווירוס ההיסטורי ואף לשחזרו באופן מלאכותי. ההחייאה הפיסית של הווירוס מקבילה לתחיית הזיכרון של מגפת השפעת הגדולה.

אפשר היה לצפות, כי זיכרון של אירועים היסטוריים יהא תלוי בעוצמתם ובמידת השפעתם על חיי אנשים, כך שאסונות המוניים אשר המיתו רבבות ופגעו ברבים אחרים ייחרתו עמוק בזיכרון הקולקטיבי. כמו־כן היה אפשר לשער באופן אינטואיטיבי, כי הזיכרון יהיה חזק במיוחד בסמיכות זמן לאירוע וילך וייחלש עם חלוף השנים. אולם, מעקב אחר השכחה והגילוי מחדש של מגפת השפעת הגדולה מלמד, כי עוצמת הזיכרון איננה עומדת ביחס ישר לגודל התופעה או לסמיכות בזמן לאירועים עצמם. במשך שמונים שנה שררה שכחה בזירה הציבורית והזיכרון הוגבל לזירה הפרטית. רק בראשית המאה העשרים ואחת, תחת איום של התפרצות מגפה חדשה, נוצר למעשה זיכרון ציבורי של מגפת השפעת הגדולה. מותר להניח, כי ספרי היסטוריה חדשים על אודות המאה העשרים לא יתעלמו עוד ממגפת השפעת של השנים 1918-1919.

ד"ר גיא ביינר מלמד היסטוריה מודרנית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ומתמחה בחקר סוגיות של זיכרון ושכחה בעת החדשה.

דוא"ל: gbeiner@bgu.ac.il

לקריאה נוספת:

גינה קולטה, שפעת – עולם בצל מגיפה: ההשתוללות הנוראה של מחלת השפעת בשנת 1918, וכיצד נוכל למנוע אסון נוסף בעתיד, תרגמה מאנגלית יעל זיסקינד-קלר, תל-אביב 2000.

John M. Barry, *The Great Influenza: The Epic Story of the Deadliest Plague in History*, New York 2005 (1st edn., 2004).

Richard Collier, *The Plague of the Spanish Lady: The Influenza Pandemic of 1918-1919*, London 1996 (1st edn., 1974).

Alfred W. Crosby Jr., *America's Forgotten Pandemic: The Influenza of 1918*, Cambridge 2003 (1st edn., 1976).

Mark Honigsbaum, *Living with Enza: The Forgotten Story of Britain and the Great Flu Pandemic of 1918*, London and New York 2009.

Niall Johnson and Juergen Mueller, "Updating the Accounts: Global Mortality of the 1918-1920 'Spanish' Influenza Pandemic", *Bulletin of the History of Medicine* 76:1 (2002), 105-115.

Howard Phillips and David Killingray (eds.), *The Spanish Influenza Pandemic of 1918-19: New Perspectives*, London and New York 2003.

U.S. Department of Health and Human Services, *Pandemic Influenza Storybook: Personal recollections from survivors, families, and friends*,
<<http://www.pandemicflu.gov/storybook/index.html>> retrieved December 2010.